

Татьяна Васильевна Касьянова,
Нам улууһун Е.М.Ларионов аатынан
Салбан орто оскуолатын саха тылын
уонна литературатын учуутала
Үлэм тиэмэтэ –

Доруобуйатынан хааччахтаах оҕо олонхону билиһиннэри нымалара

Доруобуйатынан хааччахтаах оҕо улахан кээмэйдээх олонхону хайдах билиһиннэрэбит? Доруобуйатынан хааччахтаах оҕо – ураты оҕо. Үгүс үлэни, болҕомтону эрэйэр. Оскуолаҕа туһаныллар нымалар коррекциялыыр хайысхаланаллар. Ол курдук, үөрэтиллэр матырыйаалы, уустук өйдөбүллэри бытарыты, үөрэх тиэмэтин бытаарды, хат-хат хатылааһын, үөрэнээччи кыайбат түбэлтэтигэр үлэни бииргэ оноруу эрэйиллэр. Олонхо курдук фундаментальной айымньыны оҕотуттан тутулуга суох үөрэтии улахан суолталаах.

Олонхону үөрэтии билигин саха литературатын программатыгар 3,4,5,6,7,8,9 кылаастар учебниктарыгар баар. Алын кылааска «Нуоҕалдьын кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма бухатыыр» уонна «Күн Эрили» олонхолортон быһа тардыылар киирэннэр, оҕолор олонхо өйдөбүлүн ылаллар, ис хоһоонун билсэллэр, кэлэр олонхолорго бэлэмнэнэллэр.

Төһө даҕаны билигин Интернет, сыһыппара эйгэтигэр киирдэрбит, Нина Игнатъевна Филиппова «Олонхону оскуолаҕа үөрэтии» (1981) учууталга көмө посуобуйатын классическай үөрэх, мадьыал быһыытынан ылынабыт, уруктарбытыгар кини үтүө сүбэлэрин туһанабыт, олонхо сүрүн идеятын олонхо уруктарынын сериятын тухары лейтмотив гынан илдьэ сылдьабыт.

С.С.Васильев-Борогонская «Мөнүрүүр Бөҕө» олонхотун быйылгы 5 кылааска доруобуйатынан хааччахтаах соҕотох оҕо үөрэппит нымабын үллэстэргэ соруннум. Үөһэ этэн аһарбытым курдук, улахан кээмэйдээх олонхону оҕону сылаппат сылтан суолталаах, бэрээдэктээх кэрчиктэргэ (8 кэрчиккэ) арааран үөрэттим:

1. Орто аан дойду үөскээһинэ;
2. Орто аан дойду көтөрө-сүүрэрэ, хамсыыр-харамайа;
3. Орто аан дойдуга кини үөскээһинэ, бухатыыр олохсуйуута;
4. Мөнүрүүр Бөҕө дьиэтин-уотун оносторо;
5. Мөнүрүүр Бөҕө бухатыыр кэлиитэ, көрдөһүүтэ;
6. Мөнүрүүр Бөҕө көмүскэһэ барыта;

7. Айыы Умсуур удаџан, Аан Алахчын Хотун кѳмѳлѳрѳ;
8. Мѳнүрүүр Бѳѳѳ кыайыыта.

Бастаан «мѳнүрүүр» диэн тыл суолтатын быџаарбыппыт, ынах, ньирэй санатын холбуу тутан, оѳус саната эбит диэн түмүккѳ кѳлбиппит. Кини оѳус буолуохтаах диэн кистэлэни арыйбакка, салгыы барбыппыт. Оѳо ааџара бытаан, онон иккиэн олбу-солбу ааџан, утары быџааран, ырытан иџэбит. 3-с кѳрчиктѳн олонхо персонажтара киирѳн бараллар. Тѳтэрѳэккѳ бѳлиэтѳнѳн истѳххѳ, олонхо ис хоѳоонун ѳйдүүрүгѳр кѳмѳлѳѳх буолар. Сана кѳрчиги саџалыырга «түргѳн 5 ыйытык» биэрѳн, ылбыт билиитин чингѳтѳриѳххѳ сѳп:

- Олонхону, сүннѳнѳн, хас киџи толороруй? (биир)
- Уоттаах күннѳѳх,
Унаар ньуурдаах,
Алтан ыйдаах,
Аллар уулаах
Ханнык дойду үѳскѳэбитий? (Орто аан дойду)
- Үрүн түүлѳѳх диэн кѳннѳрү тылга туох диэн буоларый? (сылгы)
- Орто аан дойдуга хас дойдуттан алдыархай аанньыр буолбутай? (икки)
- Мѳнүрүүр диэн тыл туох санатыгар майгынныырый? (оѳус)

Мѳнүрүүр Бѳѳѳ дьиѳтигѳр-уотугар сыџыаннаах ыйытыылар:

- Мѳнүрүүр Бѳѳѳ тугу оностубутуй? (балаџан)
- Дьиѳтѳ хайдаџый? (киѳн)
- Мѳнүрүүр Бѳѳѳ дьиѳтин хас түннүктѳэбитѳй? (44)
- Саха остуола туох диэн ааттанарый? (сандалы)
- Мѳнүрүүр Бѳѳѳ кѳмүлүѳгүн уота хас хонук умайарый? (30)

Синквейн ньыматын туџанан, Мѳнүрүүр Бѳѳѳ дьиѳтин суруйбута. Бастаан кѳрчик аатын, онтон иккис строкаџа дьиѳтин бѳлиѳтиир, быџаарар тыллары (2 даџааџын аат), үһүскѳ 3 хайааџыны, онтон ѳтии толкуйдаан таџаарар уонна бѳџис строкаџа синоним тыллары. Бу оѳом алын кылааска үѳрѳнѳ сылдьан, бу тиѳмѳѳѳ дакылаат кѳмүскѳэбитѳ, онно нууччалыы тиѳкиџи ѳйдүүрбѳр кѳмѳлѳѳѳр диѳбитин иџин, синквейн ньыматын туџанным. Онон оѳом билѳр ньыматын туттан, Мѳнүрүүр Бѳѳѳ дьиѳтин хайдах туттубутун туџунан ѳйдѳбүл хаалбыт буолуон сѳп.

6-с кѳрчиккѳ олонхо сүрүн идеята кѳстѳр – Мѳнүрүүр Бѳѳѳ ыксалынан атаџастаммыт дьону быџыџы барар. Ол эрѳэри тута кыайбат, тоѳо диѳтѳр, бѳлѳмѳ суоџа. Бу түгѳннѳ оѳо күрѳхтѳџиѳгѳ кыттар уопутун үллѳстибитѳ, бѳлѳмнѳѳх, эрѳллѳѳх буоллаџа, тугу баџар кыайыаџа сѳбүн ѳппитѳ. Айыы Умсуур удаџан уонна Аан Алахчын Хотун

уобарастарын презентациянан көрдөрөн, кинилэр Мөнгүрүүр Бөбөүө тобо көмөлөһөллөрүй диэн толкуйдатар ыйытыны биэрэн, айылгыларын (миссияларын) арийыахха сөп.

Олонхоҕо аллитерациянан уонна ханыылыы этиинэн оноһуллубут кылгас кэрчиги - үрүҥ уонна хара түүлээҕи олонхо тылынан кэпсэттэрбитим. Олонхо форматыгар болҕомто ууран, хайдах курдук кэрэтик иһиллэрий диэн, наар «ү» дорҕоону бастатар эбэтэр «х» дорҕоонтон саҕалыыр. Уһун кэрчиги биэрдэххэ, Нина Игнатъевна этэринии, сюжеты эрэ батыһыа диэммин. Тыл суолтатын быһаарарга, нэһилиэкпит биир кырдыаһа, сир түннүгэ Виктор Васильевич Винокуровтан эрдэттэн ыйытан подкаст онорон иһитиннэрбитим, кини «хаһа саарбыт», «көнчөбө мустубут», «барааҕа лыгыйбыт», «куртуйаҕа охсубут» диэн тыллары өйдөнүмтүө гынан быһаарбыта.

Бүтэһик уруокка Мөнгүрүүр Бөбөүө оҕус буолан кубулунарын дьэ билэбит. Соһуйуу уруога буолар. Кини утары күүһүнэн эрэ буолбакка, өйүнэн кыайда диэн оҕом түмүктээн таһаарбыта. Ону иилэ хабан ылан, бу кыайыны Элийэ Боотуртан саҕалаан Аан Алахчын Хотунна тийэ бары баҕарбыттара, онон үтүөнү баҕарааччы элбэх, куһаҕан санаалаах соҕотох диэн түмүктээбиппит. Олонхо улахан суолталаах, ол олонхо идеятын таба таайыыга, булууга эрэ буолбакка, оҕо олонхо нөнүө бэйэтин көрөрүгэр, личность быһыытынан сайдарыгар эмиэ туһаайыылаах.